

AZ IRODALMI GONDOLAT.*)

(VÁZLAT ÉS ELŐTANULMÁNY.)

A fölülulás óta írónk elválaszthatatlanul összeforrottak a kritikával és a könyvélményekkel. Bessenyeire, aki „Póphoz“ ír előhangot és akinek tankölteményei tele vannak irodalmi vonatkozásokkal, — talán fölösleges is hivatkozni. Csokonai La Harpe-ból veszi mottóját, verseit maga látja el tudós jegyzetekkel, amik bármely modern filologusnak dicséretére válnának. Az irodalomban már az étellel egyenrangú téma és inspirációs objektum maga az irodalom. A *prozódiai harcot* költők vívják. Kazinczy „esztétikáját“ könnyű volt összeállítani levelezése és minden munkái alapján.¹⁸⁾ Berzsenyi Dániel verseit Kazinczynek ajánlja, aki plátói nyelvvel és Helikon malasztjával ajándékozta nemzetét. Kölcsey kritikai állást foglal a Berzsenyi-képviselte irodalmisággal szemben;¹⁹⁾ Vörösmarty drámaelméletbe fektette le a gyakorlatban követett elveket;²⁰⁾ a „szobaköltő“ Bajza az epigramma theóriájában alkot jeleset; Petőfi prózai írásaiból és versbeli nyilatkozataiból kiolvasható a „Vormärz“ és a francia romantika irodalomfölfogása; Arany az irodalmi arckép megalapítója, az összehasonlító irodalomtörténet úttörője, tudós, tanár, költészetbúvár, tanköltő és irodalmi hitvalló: oeuvre-je valósággal tárháza az irodalmi eszméknek; Gyulai Pál Petőfi uralomrajutásáért harcol, — valamennyien tanúságot téve arról, hogy XIX. századi irodalmunk a programmszerűség alapjain áll. Még Jókainál, a „naiv“ mesélőnél is, minduntalan irodalmi eszmék tolakodnak az előtérbe; egyik regényében Kisfaludy Károlyt választja hősül, akiben a próféta-költő típusát rajzolja, a sorsharagban fogant romantikus költőét, akit az élet nem tud letéríteni a művészet szomorúbb útjáról . . .

Huszadik századi modern irodalmunk még magasabb fokon mutatja a tudós-litératóri jelleget. Ady tendenciózus kiadást rendez a forradalmár Petőfi verseiből — ő rajzolta meg hősenek ezt a „nemalkuvó“ arcát — és minden kötetében hirdeti, hogy az új időknek új dalait hozni küldetett. Babits könyveket írt, önapológiát és polemiát, irodalmi világnézetének kitergetésére. De a többiek is, valamennyien, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula és az Ady-pör íróesztvevői: irodalmi eszmékkal telítik a szépirodalom levegőjét.

Ki vállalkozik rá, hogy megírja *a magyar irodalmi eszmék történetét?* Nem a „kritikáét“, — mert a hangsúly nem azon lenne, hogy kritizálták az írókat jeles szép-ítészek; nem azon, hogy költőink, vagy harmadrangú kritikaszterek esztétikai ítéleteket mondtak; nem azon, hogy értékelték, mérlegeltek, gyomláltak, bátran és biztosan osztályoztak, avagy rendszeresen bíráltak erkölcsi vagy esztétikai dogmatizmusok alapján — hanem annak az élethalálharcnak a történetét, amely az ellentétes irodalmi világnézeteket föl-

*) V. ö. Széphalom 1930. 2. sz.

18) Schweighoffer Tamás, Nagykanizsa 1909.

19) V. ö. Révhegyi Rózsi, *Kölcsey mint aesthetikus*, Bp. 1912, Szerb Antal, *Berzsenyi és a preromantika*, Széphalom 1929.

20) V. ö. Trombitás Gyula, *Vörösmarty dramatorgiája*, 1913: 63.

szinre hozta vagy egymással szembeállította; annak a *gondolatnak* a sorsát, amely ott lappang minden irodalmi mű körül, a *gondolatnak*, amely lényegét, célját megadja minden irodalomnak.

*

Mert van egy mélyebben fekvő magja is az irodalmi gondolatnak. Az a gondolat, amely nem öltözik a theória ruhájába, nem küzd az eszmék porondján, nem értekezik elő- és utószavakban: ki sem lép a műből és talán az író tudatáig sem jut el. Az irodalomnak ez a belső lényege, amelynek külső tünetei csupán a tárgy, a szerkezet, a forma, a tendencia, a stílus stb.: nehezen definiálható. Az irodalmi mű, ahogyan önmagát adja, reprezentál valami akarást, valami új individuális létezőt, amit egy bizonyosfajta teremtő akarat bizonyosfajta célzattal hozott létre. Lehet nevezni ezt a lényeget *irodalmisságnak*, irodalmi *gondolatnak*, de ezzel csak kényelmes nevet adtunk a megnevezhetetlennek. Kérdezhetjük, hogy: milyen *irodalmi ideál* az, amit valamely irodalmi mű meg akar valósítani? Minő költő-típus szerepét játssza valamely költő? Szerepet játszik-e vagy naivul adja önmagát? Mi akar lenni a mű: játék vagy tett? Kihez szól: a beavatottak titkos körének vagy „mindenkinek“, mint a bolsevista lira? Világnézetet akar-e adni vagy — azt hiszi-e önmagáról, hogy nem propagál világnézetet, ha csupán mulattat és idegizgalmakra spekulál? (Nincs *l'art pour l'art* irodalom, mert a *l'art pour l'art* már maga is állásfoglalás vallással, morállal, társadalommal, politikumokkal szemben.) Minő *attitude*, milyen tendencia áll egy látszólag tendencia-nélküli, ártatlan vers mögött? A hexameteres eposz minő társadalomnak egyik tünete? Miképen gondolkodik az irodalomról, aki prózai drámát ír verses tragédia helyett? Milyen és hányféle *életformát* jelent a népies stílus más és más esetekben? Minő „kiélési“ lehetőséget, élet-többletet, írás-élményt jelentett az író számára a mű megírása? Mindezek a kérdések sok más kérdéssel együtt egy olyan komplexumot alkotnak, amely ablakokat vág az irodalmisság lényege felé, anélkül, hogy egy előre megkoncipiált esztétikai norma alapján közelednék a műhöz.

Ennek a „lényegkereső“, „lényeglátó“ irodalomszemléletnek csak egy esztétikai törvénye van: az, hogy a mű *expressziója*, kifejeződése, külső tünete, emanációja valami szellemiségnek, valami *lelki alkatnak*. Minden lelki alkat a maga specifikus irodalmisságában fejeződik ki.

Ilyen kifejeződési tünet maga a nyelv is — hogy Croce alapelvét idézzük. A francia kritikában történetek már kísérletek arra, hogy az irodalmi műből kianalizáljuk az író elrejtett arcát:²¹⁾ azt az élménytöbbletet, amiben az élet-élményeken fölül is kiélhette magát. Az új német irodalomtudomány programmszerűleg nem egyéb, mint „expressziós“ — azaz minden tünetet egy belső lényegre vonatkoztató és az író-tűvet a maga egységében vizsgáló — irodalomszemlélet.

*

²¹⁾ V. ß. Franchet, *Le poète dans Ronsard*, Paris 1923; A. Guillard, *La fonction de poète* Etude sur Hugo. 1910.

Ezeket előrebozsátva kibontakozhatnak előttünk egy önként kínálkozó irodalomtörténetnek szempontjai és körvonalaí. Ezt az irodalomtörténetet az irodalmiságok története, az irodalmi eszmények kialakulása és sorsa, az *irodalmi gondolat útja* érdekelné. Ez a szempont a történeti egymásután vezérfonala lehetne és ennek a szempontnak gyakorlati érvényesítése — már *a priori* — bizonyos előnyökkel járna. Megszabadulna irodalomtörténetünk sok fölösleges tehertől, viszont azonban el lehetne helyezni a magyar irodalomtörténet „szerves“ kereteiben sok olyan tény, amely eddig hiába várta bebocsáttatását és csak járulékos elemként szerepelt.

Fölsöleges ballaszt irodalmunk történetírásában a szokványos nyelvészeti, mithologiai és őstörténeti bevezetés,²³⁾ amely a finnugor nyelvek osztályozásával, népünk ethnikai eredetével és ősválásával ismertette meg a Balassi felé siető olvasót. Ez a fölfogás a történelem — s a történelemben belül a műveltség-történet — alfejezetének szerepelteti az irodalmat és ezért tartja szükségesnek a „mondák homályából“ vagy az őstörténet rekonstrukcióiból származtatni irodalmunkat. A nyelvtörténeti és őstörténeti bevezetés azonban nem speciális problémája a magyar irodalomtörténetnek. Változtatás nélkül odatehető egy magyar történelem, magyar műveltség-történet, magyar vallástörténet elejére. Hasonló szerzetlen függvénye a magyar irodalomtörténetnek az a sok *extra causam*, amit „kultúrhistoria“ vagy „korjellemzés“ címen belekevernek még a kézikönyvekbe is. Innen származnak azok a fejezetek, amik „a csúcsíves építészeti hazánkban“, vagy „közállapotaink a vegyesházi királyok idején“, vagy „a huszadik század nyelvtudománya“, esetleg „a XVI. századi iskoláztatás“ ürügye alatt letérítik az olvasót az *irodalom* útjáról. Ilyen fejezeteket a francia irodalomtörténet — például Lanson klasszikus könyve — nem ismer. Pedig kétségtelen, hogy a kor általános képe, az irodalommal párhuzamos művészetek története, a szellemi áramlatok — mind kapcsolatba hozhatók az irodalmisággal. De nem bétét gyanánt, hanem a velük lényegileg azonos irodalmisággal *együtt* lehet szó korszemletről, művészetekről. Ha az egész középkort *gotikusnak* fogom föl,²³⁾ nem kell külön fejezetet szentelni a gót építészeti, amely — külön fejezetbe téve — semmi vonatkozásban nincs a Mária-síralmakkal. A *barok* stílus²⁴⁾ jelölhet irodalmiságot is. *Romantikus* a XIX. század elejének festészete (Delacroix stb.). *Biedermeier*-irodalomról is joggal lehet beszélni. A XIX. század pozitivistá-termesztudományos „tudománya“ az irodalomban mint naturalizmus jelentkezik. Minden mindennel összefügg és korszakonként nem egymás *mellett* vannak a szellemi élet ágai, hanem valamennyien egy közös szellemiségnek más és más téren mutatkozó megnyilvánulásai.

²³⁾ Ezt már Horváth János szövéttette.

²³⁾ V. ö. pl. Fr. Schürr, *Das altfranz. Epos. Zur Stilgesch. und inneren Form der Gotik.* 1926.

²⁴⁾ V. ö. H. Cysarz, *Deutsche Barockdichtung*, 1924; nálunk Horváth János és Koszó János cikkei, v. ö. Széphalom 1928.

Ebből már önként következik, hogy szervesen bele kell foglalni az irodalmiság történetébe nemcsak a művészettörténet, vallástörténet, tudománytörténet, filozófia-történet szempontjait és támogató adatait, hanem szervesen bele kell dolgozni a ném magyar nyelvű irodalmat is, amennyiben magyarországi tendenciával keletkezett, a magyar irodalmiság céljait szolgálta és magyar szellemiséget fejezett ki.

A magyarországi *német* irodalom figyelembevételére Toldy óta kísérlet sem történt. Külön történetben — a magyar irodalommal csupán „párhuzamos“, „kísérő“ vagy esetleg „inspiráló“ viszonyra utalva — írták meg a magyarországi németiség szellemrajzát.²⁵⁾ Pedig a magyar szellemiség változásaiból nem eliminálható a hazai németnyelvű kultúra állandó jelenléte. Ezt a gondolatot a magyar germanisztika propagálja is, de — sajnos — csak a maga területén sikerrel. Pukánszky Béla könyve ezzel a fölfogással indul útnak —: „A hazai német irodalom a magyar szellemi élet egyik szerves része“.²⁶⁾ Amióta azonban a magyarnyelvűség és az „esztétikai“ érték lett a magyar nemzeti irodalom kizárólagos kritériuma, a Felvidék középkori német kódexei és drámái, az erdélyi-szász humanizmus, Bessenyei német munkája, Fessler, Pyrker, Beck Károly, a német sajtó, a pesti német színház, Széchenyi Blick-je, stb.: kiestek a magyar szellemtörténet útjából . . .

Ha a magyar irodalomtudomány csakugyan *szintézis*-re törekszik, nem hagyhatja ki szemléletéből a magyarcélú, magyarországi közönségnek szóló, a külföldi németiségtől idegen és a magyar törekvésekkel sokszorososan összefonódott hazai német irodalmat.

Fokozottabb mértékben áll ez a hazai *latinnyelvű* kultúrára, amit maga Beöthy is beolvasztott irodalmunk kistükrébe. Furcsa is volna, ha Anonymus, Janus Pannonius, Verbőczy, Katona István: a legtöbbet olvasott magyarországi munkák szerzői kizárásra vagy csak megtúrt szerepre ítéltetnének. Pedig ez történt épen a legnagyobb összefoglalás szerzője részéről,²⁷⁾ aki úgy gondolta kötelességét teljesíteni velük szemben, hogy kétkötetes munkája legvégén, Ady és a „divatos pesti írók“ után, kiszakítva minden összefüggésből, külön *Függelékben* tárgyalja Szent István től a reformkorig virágzó latin irodalmunkat. Ennek a különállóságnak meg kell szünnie.

A magyar középkor egészen más megvilágításba kerül, ha — értékesítve azt a nagy irodalmat, amely az újabb filológiában a középkorra irányul²⁸⁾ — önmagából, nem pedig a klasszikus esztétika szemszögéből, igyekszünk megérteni ezt a *sui generis* világot, amelynek külön irodalmi értékei és megnyilatkozási eszközei (latin nyelv, primitív magyarság) vannak. Ha az irodalmi gondolat hordozójának elfogadjuk a latinnyelvű műveket is és nem ragaszko-

²⁵⁾ Pukánszky Béla, *A magyarországi német irodalom története*, 1926.

²⁶⁾ I. m. 3. l.

²⁷⁾ Pintér Jenő, *A m. irod. tört.* 1921, II: 413.

²⁸⁾ V. ö. Thiene mann Tivadar, *Minerva* 1923; Koszó János Egyet.: *Philol. Közl.* 1926 251; Balogh József, *Széphalom* 1927: 189; Zolnai Béla, *Minerva* 1925: 84. stb.

dunk a XIX. században kialakult esztétikai ideálokhoz: a magyar irodalmat ott kell kezdenünk, ahol az első irodalmi emléket találjuk: Szent István *Intelmeinél*.

*

Itt megint szükség van egy elvi kérdés eldöntésére.

Az irodalmi gondolat hordozójának tekinthetem-e a mondákat, legendákat, amiknek létezéséről esetleg közvetett értesülésünk van, de szövegük semmilyen formában nem maradt fenn? Erről lehet vitatkozni, de fölfogásunk szerint irodalom ott kezdődik, ahol meg rögzítik az előbeszédet az idő számára,²⁹⁾ ahol tudatos szándékkal írásba foglalnak valamiféle publikumhoz szóló szöveget. Középkori mondáinkról amúgy is bebizonyosodott, hogy legnagyobb részben tudós könyvhagyomány, — de enélkül is csak annyiban és olyan formában tekinthetők *irodalomnak*, amennyiben és amilyen formában krónikásaink reánk hagyták őket. Irodalmunk kezdetére tehát ne állítsuk sem az írástudatlan volgamenti lovast (Beöthy), sem a Gellért-legenda énekes szolgáját (Riedl), akiknek fogalmuk sem volt róla, hogy irodalom is van a világon.

Ha a „népies eredet“ illuziójától szabadulni tudunk, a sátoros síkról egyszerre fönnvagyunk a hegycsúcsokon, ahonnan kilátás nyílik a középkor szellemi életének gazdag váraira . . .³⁰⁾

(Szeged.)

Zolnai Béla.

²⁹⁾ V. ö. erről Thiemeann Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Bpest 1930.

³⁰⁾ E bevezető állásfoglalás igazolására kísérletképen két magyar író irodalomfölfogását vettem vizsgálat alá: Mikesét és Petőfiét. Mikesnél a XVII. századra támaszkodó, morális irodalmiságot, Petőfinél a XIX. század agitativ irodalmi eszményét igyekszem kimutatni. Mikes kapcsán az maga is föladat, hogy egy „naturista“ azaz látszólag naiv belső ösztönből dolgozó, igénytelen szerzőnél kimutassuk az irodalmi eszmék jelenlétét. Perőfiről pedig — akit a köztudat a magyar realizmus uttörőjének állít be — ki lehet mutatni, hogy egy régebbi, romantikus irodalmiságban gyökerezik. De kimutatható az is, hogy írói akarása a német Jungdeutschland költőivel rokon, ami pedig a realizmusát illeti, az „biedermeier“ névvel is jelölhető és beállítható számos párhuzamos és analog európai-magyar stílustörekvés milieujébe. Mindakét témakörrel azt a tételt is bizonyíthatjuk, hogy az irodalomfölfogás és az irodalmi eszmék vizsgálata magának az írói gyakorlatnak megítélésében döntő fontosságú lehet. Ezek a dolgozataim — *Mikes Kelemen, A romantikus Petőfi és Magyar biedermeier* címmel — a *Minerva* idei évfolyamában, illetőleg a *Széphalomban* fognak megjelenni.